JOSEFINA CASTELLVÍ I PIULACHS (1935-2026)

La primera dona a liderar una expedició científica a l'Antàrtida

Secció: Gent de mar

Número de revista: #17

ESTIU 2026

TEXT: Ariadna Pons Soler. Periodista

FOTO: Alicia Caboblanco (il·lustració)

Josefina Castellví i Piulachs, biòloga i oceanògrafa barcelonina, va ser la primera dona a dirigir una expedició científica a l'Antàrtida i una pionera de la recerca en microbiologia marina.

El 2 de febrer de 2026 Barcelona s'acomiadava de Josefina Castellví i Piulachs (Barcelona, 1935-2026), veïna de la ciutat durant noranta anys i una científica reconeguda especialment per ser la primera dona a dirigir una expedició científica a l'Antàrtida.

Biòloga i oceanòloga, la Pepita, que era com la solien anomenar, va dedicar la seva vida a la ciència i a la investigació, va publicar més d'una setantena de treballs científics i va ser reconeguda amb algunes de les màximes distincions, entre elles la Creu de Sant Jordi el 2003 i la Medalla d'Or de la Generalitat de

Catalunya el 2021. El continent blanc la va marcar tant de jove que ella mateixa assegurava que la seva vida estava dividida en dos, la d'abans de l'Antàrtida i la de després.

Origen i estudis

Josefina Castellví, de jove, en un laboratori de l'Institut de Ciències del Mar de Barcelona. Foto: Wikimedia Commons.

Josefina Castellví i Piulachs va néixer a l'Eixample de Barcelona el 1935, barri on va viure tota la seva vida excepte les temporades que va passar a l'altra punta del món. Filla d'un doctor i d'una mestressa de casa, en més d'una entrevista la científica explicava que la seva devoció cap a la natura neix en el transcurs de la infantesa, durant les vacances d'estiu a Castelldefels: «Jo m'he criat sucada al Mediterrani, i la meva gran distracció a l'estiu era la pesca i la platja», deia en una entrevista a *Els matins* de TV3 el 2013. Aquesta curiositat vers la natura i uns pares obstinats en què la seva filla estudiés van fer que Castellví es llicenciés en Ciències Biològiques a la Universitat de Barcelona el 1957. Just després va marxar becada a la Sorbona de París per especialitzar-se en bacteriologia marina, disciplina que no s'impartia a l'Estat. En tornar, Castellví es va doctorar a la UB el 1969 i va començar a exercir de becària a l'Institut d'Investigacions Pesqueres, actual Institut de Ciències del Mar de Barcelona (ICM-CSIC), on, malgrat les reticències d'alguns homes que no acceptaven la presència femenina, ella començaria a participar en expedicions oceanogràfiques.

Arribada a l'Antàrtida

A l'ICM, Josefina Castellví va coincidir amb Antoni Ballester, oceanògraf i químic que feia dues dècades que reclamava a les autoritats espanyoles la participació del país en les expedicions científiques a l'Antàrtida. Malgrat les negatives del sector polític, Ballester va anar teixint contactes amb investigadors d'altres països per tal d'avançar en el que estava convençut que seria la futura base espanyola a l'extrem sud del planeta. El 1984, Ballester, Castellví i la també científica Marta Estrada van aconseguir fer la primera expedició a l'Antàrtida com a convidats de la campanya argentina. Aquell viatge marcaria per sempre la trajectòria de la Pepita, que a partir d'aquell moment orientaria les seves investigacions cap al continent glaçat.

El suport polític no arribaria fins als anys vuitanta, arran de la renovació del Tractat Antàrtic, quan Espanya va mostrar interès a formar-ne part. Amb aquest objectiu, les institucions van impulsar el projecte científic antàrtic, que Ballester va dirigir i en el qual va incorporar Castellví. «Dona i jove, no em feia cas ningú fins que tu confiares en mi», recordaria més tard la científica.

El desembre del 1986, Antoni Ballester, Josefina Castellví, Joan Rovira i Agustí Julià van viatjar a l'illa Livingston per estudiar el terreny on s'instal·laria la futura base antàrtica espanyola. Amb recursos molt limitats i l'ajuda de científics polonesos, un any després la Base Antàrtica Espanyola (BAE) Joan Carles I es convertia en una realitat. Desafortunadament, la primavera del 1988, mesos després de la inauguració, Ballester sofriria un vessament cerebral que l'obligaria a retirar-se del projecte. Davant la pèrdua del líder, Josefina Castellví és qui va agafar el relleu de la direcció, i es va convertir en la primera dona de la història a dirigir una base científica antàrtica, càrrec que va ocupar entre el 1989 i el 1995. No va ser una tasca fàcil, ja que la realitat era que, darrere de la Campanya Antàrtica Espanyola, hi era ella fent totes les tasques. Expedicions, logística, el manteniment de la base o la compra al supermercat per subsistir els tres mesos que durava l'expedició eren tasques que gestionava pràcticament sola.

Entre el 1994 i el 1995, un cop finalitzades les seves expedicions antàrtiques, la Josefina arribaria a dirigir

l'Institut de Ciències del Mar. Poc després, l'any 2000, es va jubilar, encara que va continuar vinculada durant molts anys a la difusió i defensa del medi ambient i el continent antàrtic.

Antoni Ballester, una amistat especial

Encara que a les expedicions no comptés amb el seu Antoni, la Pepita va recordar en més d'una ocasió que si ella havia aconseguit anar a l'Antàrtida era gràcies a ell. El 2013 la Josefina va tornar a l'Antàrtida per gravar el documental *Els records glaçats*, dirigit per Albert Solé, un curtmetratge que commemorava els 25 anys de la BAE. Feia divuit anys que no hi anava. El film combina les imatges del viatge a la regió polar austral amb d'altres que la científica va poder enregistrar durant les excursions anteriors al continent glaçat. La veu en off que condueix el fil del documental és la Josefina parlant a Ballester, en una carta oberta plena de gratitud, nostàlgia i molta emoció. La pel·lícula té seqüències dels dos científics junts, amb ella passejant-lo amb la cadira de rodes pels carrers de Barcelona, llegint-li poesia o parlant per telèfon un cop ella és a l'altra punta del món. Junts recorden els temps passats, dolguts pel que han deixat enrere però satisfets d'encara tenir-se l'un a l'altre. Una relació de respecte i admiració mutus prolongada al llarg de més de tres dècades.

Una dona heroica

Amb el pas dels anys tendim a normalitzar afanys històrics que, si ens aturem a pensar-ho dos segons, són realment extraordinaris i veritables exemples de valentia. El cas de la Pepita n'és un. Josefina Castellví va viatjar fins a l'Antàrtida en més de deu ocasions, la majoria d'elles per estar-s'hi més de tres mesos. Cada cop que es produïa l'expedició, havia d'anar fins al sud d'Amèrica, a Xile o a l'Argentina, des d'on agafava un vaixell que travessava l'anomenat passatge de Drake, el tram marítim que separa el continent americà de l'Antàrtida, i que s'ha guanyat la fama de tenir una de les aigües més mogudes del món. La travessia del 1991 a bord del vaixell *Heweliusz* va ser com «ser dins d'una coctelera agitada per una mà gegant», relatava al llibre *Yo he vivido en la Antártida*, escrit per Castellví el 1995 i on comparteix la seva experiència al continent glaçat. Si només per arribar a l'Antàrtida ja s'havia de passar per moments angoixants, la vida allà tampoc no era sempre agraïda. A l'obra, Castellví comparteix moments perillosos en què la seva vida i la dels seus companys es podia haver vist amenaçada. Des de navegar rodejada de balenes que amb un simple cop de cua els hagués fet naufragar fins a dirigir-se amb una llanxa sota la gruta d'un iceberg i que aquest es desplomés poc després d'ells haver-ne sortit. Al llibre confessa que, abans de cada expedició, ella s'anticipava a la tragèdia deixant en llocs visibles «tot allò que he cregut que els meus [familiars] necessitarien si jo no tornava». Amb tot, a Castellví l'empiparia que diguéssim que no patir cap accident va ser qüestió de sort, ja que en una de les darreres entrevistes que va donar, al programa *Noms propis* de La 2 el 2016, assegurava que els equips «vam treballar molt per tenir sort», i que moltes expedicions se suspenien si no es garantia la seva seguretat.

Tot i les adversitats, Castellví també demostra tant al llibre com al documental que posseïa un bon sentit de l'humor. Una escena de la pel·lícula segueix la Pepita a la revisió mèdica a la qual es va haver de sotmetre abans de viatjar fins a l'Antàrtida. Quan el doctor li demana si fa esport, ella respon seriosament «no sé si se li pot dir esport, però tenc un jardí molt gran». Una vegada ja és a l'Antàrtida, ella i un altre company fan una videotrucada amb un centre escolar per parlar de la seva estada al pol sud. En presentar-se als infants, ella aborda la seva edat de manera irònica: «us estranyarà veure una àvia amb cabells blancs a l'Antàrtida, però fa joc amb el blanc del gel».

Llegat científic i humà

A Josefina Castellví no li agradava que la reconeguessin com a pionera perquè creia que era invalidar els exploradors que havien arribat a l'Antàrtida abans que ella. Tampoc no es definia com a aventurera, simplement creia que la seva feina l'havia obligat a moure's. Així i tot, la barcelonina sí que es reconeixia com una persona que obria portes: a les dones que després d'ella van entrar a l'Institut de Ciències del Mar i als investigadors que rebrien un suport institucional que al seu equip li va mancar quan van engegar les exploracions al continent glaçat.

Per tant, Josefina Castellví no només deixa un llegat científic immens, que comprèn més de setanta publicacions, sinó que la humanitat i l'ètica amb què regia la seva feina científica és també una valuosa herència. Valentí Sellarès, actual director de l'Institut de Ciències del Mar, tot recordant-la va dir d'ella que havia demostrat que la recerca de qualitat «requereix determinació i una visió humanista que ella va saber transmetre fins al darrer moment». Al llarg dels anys, artistes i fotògrafs li van demanar poder acompanyar-la a l'Antàrtida, propostes que ella sempre va rebutjar perquè considerava que al continent s'hi anava a treballar, no a passejar-se.

Era tant la seva apreciació i respecte cap a l'entorn natural que al llibre confessa que «a cada nova expedició temia que la meva sensibilitat davant la bellesa de l'Antàrtida s'hagués adormit», fent palès com temia per normalitzar un paisatge que, segons ella, era «terra de ningú i un patrimoni de tothom».

Afirmar que Josefina Castellví va dedicar la seva vida a la ciència no és agosarat, ella mateixa reflexiona al seu documental sobre aquest fet: «Sovint em demano per a què serveix tot aquest gran esforç d'investigació científica; suposo que és tant com demanar-me per a què serveix la meva vida». En alguna entrevista, quan li demanaven si havia sacrificat res en la seva vida per la feina, ella deia que no. A la mateixa entrevista de La 2, quan ja tenia 81 anys, va dir: «Jo no he fet cap sacrifici, cap. M'ho he preguntat moltes vegades, a què he hagut que renunciar, i no he renunciat a res. Suposo que això m'ho diuen perquè ara visc sola, no tinc marit i no tinc fills. [...] Durant deu anys, quan me n'anava, l'última telefonada era a la meva germana, per dir-li: "escolta'm, fins d'aquí a quatre mesos no sabràs de mi, estigues tranquil·la". Volia anar lliure de cadenes, d'obstacles, de lligams que em fessin pensar amb aquí. I no m'ha anat malament, jo he gaudit molt».

Una dona satisfeta amb el camí que havia pres la seva vida, encara que aquest no respongués a allò que els altres haurien pogut esperar. La conclusió és clara: «Amb tota seguretat puc dir que jo he viscut a l'Antàrtida. I em sento capaç d'alimentar-me dels seus records la resta de la meva vida».

Il·lustració de Josefina Castellví. Autora: Alicia Caboblanco.

Els records glaçats

El documental *Els records glaçats*, dirigit per Albert Solé i estrenat el 2013 (*Sense ficció*, TV3), segueix el retorn de Josefina Castellví a l'Antàrtida després de vint anys sense trepitjar-la. Durant aquest viatge, la científica afronta records i emocions del passat, en el que esdevé un comiat definitiu d'un lloc que durant anys va esdevenir la seva segona casa.

Imatge del reportatge *Els records glaçats*. Foto: TV3.

Els reconeixements

Josefina Castellví i Piulachs ha rebut múltiples distincions i premis, entre els quals destaquen la Medalla d'Or de la Ciutat de Barcelona (1994), la Creu de Sant Jordi (2003), el Premi Nacional de Cultura (2013), la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (2021), el Premi Català de l'Any d'*El Periódico* (2013), la Medalla Narcís Monturiol (1994), el Premi de Medi Ambient de l'Institut d'Estudis Catalans (2006), així com el fet de donar nom a la biblioteca del Bon Pastor de Barcelona.

Josefina Castellví rebent la Creu de Sant Jordi, l'any 2003. Foto: Arxiu Josefina Castellví / Wikimedia Commons.